

.....
початку листопада 1918 р. внаслідок відходу з України деморалізованих австро-угорських військ, які здійснювали при цьому погроми маєтків, в'язниць, віддавали селянам зброю за продукти. Державна варта змогла їх припинити. Але попередити падіння гетьманської влади на Поділлі не вдалося. Причиною цього був перехід на бік Директорії УНР командира 2-го Подільського корпусу П. Єрошевича. С. І. Кисельов був змушений 20 листопада 1918 р. передати у Кам'янці-Подільському службові справи представнику Директорії УНР Г. Степури.

Отже, у травні-листопаді 1918 р. на Поділлі було відновлено відносний правопорядок. Професіонал і прагматик, с. І. Кисельов застосовував системний підхід у стабілізації суспільно-політичної ситуації, поєднував правові та силові методи у цьому. Причини падіння гетьманської влади на Поділлі мали загальноукраїнський характер. Гетьманат не зміг комплексно підійти до питання відновлення правопорядку й не здійснив головні передумови цього (аграрна реформа і консолідація української еліти). Це «забезпечило» Директорію УНР соціальною базою, сприяло падінню влади П. Скоропадського 14 грудня 1918 р.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Вітовський В. М. На вістрі часу. Органи державної безпеки України на Вінниччині (Поділлі). 1917-2006 рр.- Вінниця, 2007; 2. Гуменюк К. С. Боротьба трудящих Поділля з австро-німецькими окупантами в 1918 р. // Боротьба за владу Рад на Україні.- К., 1977.- С. 149-152; 3. Державний архів Вінницької області.-Ф. р. 1543.- Оп. 1.- Спр. 4; 4. Там само. - Ф. р. 1196.- Оп. 1.- Спр.2; 5. Там само.- Д. 255.- Оп. 1.-Спр. 124; 6. Там само.- П. 138.- Оп. 2.-Спр. 138; 7. Там само.-Ф. Д. 286.-Оп. 1.-Спр. 94; 8. Там само.-Ф. р. 6023.-Оп. 4.- Спр. 16611; 9. Єсюнін С. М. С. Кисельов: від «молодшого юриста» до губернського старости // Матеріали Х Подільської історико-краєзнавчої конференції.- Кам'янець-Подільський, 2000.- С. 365-368; 10. Завальнюк К. В., Стецюк Т. В. Подільський губернський староста доби гетьманату (1918 р.) С. І. Кисельов. // Місто Хмельницький в контексті історії України. – Хмельницький-Кам'янець-Подільський, 2006.- С. 87-94; 11. Захарченко П. Селянська війна в Україні: рік 1918. - К., 1997; 12. Кравчук О. М. Поділля в період повалення влади гетьмана Павла Скоропадського (листопад-грудень 1918 р.) // Подільська старовина. Науковий збірник. Випуск IV. – Вінниця, 2008. - С. 330-340; 13. Кравчук О. М. Становлення гетьманської системи управління в Подільській губернії (1918 р.) // Поділля у контексті української історії. - Вінниця, 2001.- С. 175-176; 14. Лозовий В. С. Поділля в період гетьманату (1918 р.).-Кам'янець-Подільський, 2003; 15. Лозовий В. С. Політично-адміністративні заходи подільського губернського старости С. Кисельова по стабілізації ситуації на селі (1918 р.) // Матеріали XII Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський, 2007. - Т. 2. - С. 12-22; 16. Олійник С. В. Боротьба з гетьманським режимом на Поділлі в 1918 р. // Матеріали XII Подільської історико-краєзнавчої конференції. – С. 22-32; 17. Подільські губернські відомості.-1918; 18. Революційний рух 1918 року на Вінниччині. Уклали В. П. Воловик, О. В. Воловик // Знаменні і пам'ятні дати Вінниччини. 1998 р.-Вінниця, 1999; 19. Сідак В. С. Національні спецслужби в період Української революції 1917-1921 рр. - К., 1998; 20. Тимошук О. В. Охоронний апарат Української Держави (квітень-грудень 1918 р.). - Х., 2000.; 21. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. - Ф. 1793. - Оп. 1.- Спр. 3.; 22. Там само. - Ф. 1793.-Оп. 1.- Спр. 9; 23. Там само. - Ф. 1793.- Оп. 1.- Спр. 94.; 24. Там само. - Ф. 1216. - Оп. 1. - Спр. 76-Ч. II; 25. Яременко О. І. Адміністративна реформа Гетьмана П. Скоропадського. - Вінниця, 1997.

М.П. Олійник

СТАНОВЛЕННЯ ПОЛІТИКИ ЩОДО ОСВІТИ ТА ОСВІТЯН В ПЕРШІ РОКИ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ (НА МАТЕРІАЛАХ ФОНДІВ ВИКОНКОМІВ РАД РОБІТНИЧИХ, СЕЛЯНСЬКИХ І ЧЕРВОНОАРМІЙСЬКИХ ДЕПУТАТІВ ПОВІТІВ ЗАХІДНОГО ПОДІЛЛЯ)

Однією з міфологем радянської влади було твердження про невсипущу турботу комуністичної партії про розвиток народної освіти та освітян. У численних публікаціях подавались дані про вражаючі успіхи в подоланні неписьменності, підготовці кваліфікованих кадрів для всіх сфер народного господарства [1]. Практично всі дослідження базувались на офіційних документах КПРС і уряду, а також матеріалах компартійних архівів. Значно менше використовувались документи та матеріали державних архівів, переважно з фондів центральних органів влади й значно рідше – обласних.

Із відновленням у 1991 році державної незалежності України з'явилась змога об'єктивного вивчення всіх сторінок історії, зокрема й вищезазначеної. Серед новітніх досліджень доцільно виділити монографію О. Завальнюка й Ю. Телячого, в якій з позицій об'єктивності ґрунтовно аналізуються процеси будівництва української школи в роки національно-демократичної революції (1917-1920) [2]. Водночас, поза увагою більшості дослідників виявився початковий період радянської

.....
влади, коли, власне, і закладались основи майбутньої політики в даній сфері, практично недослідженими є прояви цієї політики на рівні повітів, що існували в УСРР до весни 1923 року.

З огляду на це метою даної статті є заповнення наявних прогалин стосовно становлення політики щодо освіти та освітян у перші роки радянської влади. Джерельною базою слугують матеріали фондів виконкомів Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів західних повітів Подільської губернії, які майже не використовували дослідники. Ареал дослідження зумовлений тим, що тут переплелись як загальнореспубліканські аспекти, так і регіональні особливості, викликані тим, що дані повіти були прикордонними та мали багатоетнічний склад населення. Часові рамки охоплюють період з початку 1921 до початку 1923 року часу існування повітів.

Перехід до мирних умов роботи органів молодшої радянської влади в зазначеному регіоні, як і по всій республіці, розпочався з пошуку ворогів. Оскільки нова влада за визначенням негативно ставилась до інтелігенції, то, як свідчить аналіз джерел, відразу роль ворога відвели працівникам органів народної освіти. Зокрема, розглядаючи на засіданні Новоушицького повітвиконкому 28 лютого 1921 р. звіт завідувача відділу народної освіти, члени виконкому визнали її «вкрай бездіяльною та недопустимою в Радянській Республіці» [3, арк.59] й дійшли висновку, що «ця бездіяльність пов'язана із зловживанням і саботажем деяких осіб»² [3, арк.59-59 зв.]. Відтак виконком «доручив президії (повітвиконкому – авт.) негайно виділити Комісію у складі трьох осіб для розслідування справ Наросвіти і притягнення винних у цьому осіб до відповідальності. Завідуючим же Відділом Наросвіти як більш енергійного працівника призначити т. МЕКЕЛІТУ, заступником його т. ПІСКУНА, звільнивши останнього від робіт в Райсоюзи» [3, арк.59зв.].

Підтвердженням неблагонадійності освітян, з погляду радянської влади, може слугувати доповідь голови Кам'янецької повітової революційної трійки з боротьби із бандитизмом 17 листопада 1921 р., у якій зазначалось, що активну участь у бандах (за радянською термінологією – авт.) поряд з селянами брали вчителі. Там же стверджувалось, що метою «повстання є захоплення влади для Петлюри, на що мали надію вчителі, духовенство, інтелігенція та несвідоме селянство» [4, арк.22].

Ще один фронт боротьби радянської влади був спрямований проти церкви. А оскільки ще з царських часів приміщення шкіл або знаходились у одному комплексі з церквами, або в них на покутті традиційно розміщувались образи, то нова влада вбачала в цьому загрозу своєму ідеологічному пануванню. Саме тому Кам'янецький повітвиконком своїм циркуляром № 742 від 23 січня 1922 р. рішуче вимагав: «1)...з приміщень шкіл, повинні бути негайно видалені всі, які ще залишились в них предмети всіх релігійних культів...; 2) Якщо школи розміщуються в молитовних домах, видалення з яких залишків предметів культів є утрудненим, то школи повинні бути переведені в інші приміщення...» [5, арк.6]

Не менш жорстко влада вимагала виселяти з приміщень шкіл священиків, які там проживали [6, арк.20]. І хоч в протоколах засідань повітвиконкомів про це не йдеться, можна зробити припущення, що така вимога стосувалась священиків, які раніше викладали в школах, тим більше, що основну масу шкіл складали недавні церковно-парафіяльні, а, за новою термінологією, школи першого ступеня. Зокрема, в Новоушицькому повіті із загальної кількості 204 школи освітні заклади 1-го ступеня складали 176 [7, арк.362]. Схожа картина була й в інших повітах.

Логічним після цього буде питання: «Хто ж після видалення священиків залишився викладати в школі?». Відповідь знаходимо в доповіді про діяльність відділу політнародосвіти Новоушицького повітвиконкому за вересень місяць 1922 року: «Всіх вчителів в Ушицьких трудшколах насчитується 417 чоловік, з них з вищою освітою 7%. З середньою 28%, зі спеціальною підготовкою 42%, решта з нищою освітою» [7, арк.362зв.]. Відтак рівень професійної та ідеологічної підготовки вчителів не завжди задовольняв владу. Так у доповіді про роботу Зінківського волвиконкому Летичівського повіту за вересень 1922 року волвиконком «звернув серйозну увагу на персональний склад учительства, при якому народна просвіта не може бути на тій висоті, на якій вона повинна бути при забезпеченні худобою вчительства и перегляді персонального складу вчительства і для чого постановлено створити комісію по видаленню з середовища їх тих елементів, які не відповідають призначенню» [8, арк.18-18зв.]. Слова «при забезпеченні худобою вчительства» свідчать про повну деградацію матеріального становища вчителя, який, щоб вижити, був змушений вперше почати утримувати худобу, що заважало належним чином виконувати вчительський обов'язок. На жаль, вчителі продовжують до сьогодні цю практику, що є непрямим звинуваченням

² При цитуванні збережено стиль першоджерел і особливості правопису – авт.

чинній владі. Документальне підтвердження жахливого матеріального стану вчителів містить вже згадувана доповідь про діяльність відділу політнаросвіти Новоушицького повітвиконкому за вересень 1922 р. У ній йшлося про те, що: «Матеріальне положення учителів в вересні дуже кепське: ни жалования, ни зерно-хліба вони не одержали» [7, арк. 362].

«Кепське» становище вчителів зумовлювалось не лише економічною кризою, яка панувала в країні, а й тим, що радянська влада зняла школи з державного забезпечення, передавши їх утримання повністю на місцевий бюджет [7, арк.66]. Відтак місцева влада змушена була запровадити спеціальний «шкільний податок», збір якого мали забезпечувати волосні виконкоми та відповідальні з числа вчителів. Цей податок мали стягувати «твердими культурами по еквіваленту» [9, арк.12], але ні в якому випадку «не здійснювати будь-яких витрат із продуктів зібраного податку без дозволу Повітнаросвіти» [9, арк.12]. Селяни ж, обтяжені багатьма іншими податками та зборами в умовах глибокої продовольчої кризи 1921-1922 років, сплачувати «шкільний податок» фізично не могли.

Відсутність коштів змушувала повітову владу проводити реорганізацію та скорочення шкільної сітки. Зокрема, в Новоушицькому повіті на 1922-1923 навчальний рік було «внесено в сітку 176 укр. шкіл 1-го ступня 14 шк. II ступня, 12 єврейських шк. і 2 польских. В порівненні з минулим роком загальна кількість шкіл зменшена на 5 шкіл» [7, арк.362]. Однак і скорочення мережі шкіл не рятувало ситуацію. Про це свідчить аналіз доповіді про діяльність відділу політнаросвіти Новоушицького повітвиконкому за вересень 1922 року. У ній зазначалось, що у вересні заняття розпочались лише у 1/3 шкіл і «можна сподіватися, що до 15 жовтня всі школи повіту будуть функціонувати» [7, арк.362]. І хоч в доповіді головна провина за це перекладалась на батьків, які «не пускають дітей до школи, задержуючи їх в дома різними господарчими роботами» [7, арк.362], справжні причини, на думку автора, полягали в наступному: «Підручниками школи зовсім не забезпечені, письменним приладдям більш менш забезпечені. В відношенні до ремонту школи знаходяться в дуже незадовільніючим стані, позаяк більшість з них вже давно нуждается в капітальному ремонті, перевести який, за відсутністю ресурсів, Повітнаросвіта не має можливости, допомога ж населення в цім напрямку виявляється дуже слабо, і шкільні будинки все більш і більш руйнуються. Поверховний ремонт переводився майже во всіх школах, в декотрих він ще не закінчен» [7, арк.362зв.]. На відсутності підручників, а також форми й взуття в школярів наголошував у доповіді про свою роботу за вересень 1922 року Зінківський волвиконком Летичівського повіту [8, арк.66].

Аналогічною була ситуація з ліквідацією неписьменності. У звіті про діяльність Новоушицького відділу політосвіти за серпень 1922 року прямо вказувалось, що ця робота «не переводилася літом з приводу польових робіт. За наступний місяць намічено виробити певний план роботи і скласти сітку ліквідпунктів, забезпечивши їх всім необхідним до переведення ліквідації неписьменности протягом 5 осінньо-зимових місяців» [7, арк.213].

Аналіз протоколів засідань президії та пленумів Кам'янецького повітвиконкому дозволяє виявити свідчення як вкрай важкого становища вищих навчальних закладів Поділля та їх викладачів, так і намагання місцевої влади хоч якось його полегшити. Так, розглянувши заяву «вищої школи сільськогосподарського інституту», президія Кам'янецького повітвиконкому 12 листопада 1921 року ухвалила: «Видати... професурі СГІ 10 пар взуття...Негайно відпустити 1 пуд муки...Негайно зробити заявку в Губекономраду про відпуск 1 пуду 10 ф. підошви...Видати професурі 100% академічного пайка. Персонал СГІ задовольняти пайком на загальних підставах» [6, арк.30зв.- 32]. Більш системний підхід був продемонстрований на об'єднаному надзвичайному засіданні Кам'янецького повітвиконкому та повітового комітету компартії 21 липня 1922 року при розгляді доповіді про вищі школи в м. Кам'янці-Подільському. Ухвалою було передбачено: «Видати 500 пудів зерно-хліба на ремонт помешкання для робітничого факультету та омеблювання його. Крім того, по мірі можливості, виказувати вищим школам материяльну допомогу в майбутнім...Порушити питання в Губекономраді і Губпаліві про забезпечення паливом вищих шкіл у м. Кам'янці, а також паливом та освітленням професуру... Передать У.Н.О. і С. Г.І. всі залізні коні, які взяті на учот Р.Н.Г. і знаходяться в помешканню С. Г.І... Від імені повітвиконкому і повітпаркому зернутись з листом до всіх органів на Поділлію про допомогу всіми можливими засобами відкриттю Рабфаку, студентам та професурі його» [10, арк. 64зв.].

Отже, на підставі аналізу документів і матеріалів фондів повітвиконкомів Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів повітів західного Поділля можна з впевненістю зробити висновок, що усталений погляд на всебічну увагу й турботу комуністичної партії та радянської влади про розвиток освіти та освітян принаймні в перші роки цієї влади не відповідають дійсності.

Документи неспростовно свідчать про прагнення нової влади встановити свій тотальний контроль над цією важливою сферою, а також створити такі умови для освітян, щоб в них не залишалось ні часу, ні бажання до вільнотумства чи участі в опозиційній діяльності.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Высшее образование в Украинской Советской Социалистической Республике. – К.: Вища школа, 1983; Історія Української РСР. В 2 т. – К.: Наук думка, 1967.; 2. Завальнюк О.М., Телячий Ю.В. Будівництво української загальноосвітньої школи в роки національно-демократичної революції (1917-1920). – Кам'янець-Подільський, 2001; 3. Державний архів Хмельницької області. – ФР.1010. – Оп.1. – Спр.112; 4. Там само. – ФР.336. – Оп.1. – Спр.38; 5. Там само. – ФР.336. – Оп.1. – Спр.124; 6. Там само. – ФР.336. – Оп.1. – Спр.3; 7. Там само. – ФР. 1010. – Оп.1. – Спр.351; 8. Там само – ФР. 912. – Оп.1. – Спр.1; 9. Там само – ФР. 1010. – Оп.1. – Спр.19; 10. Там само. – ФР.336. – Оп.1. – Спр.10.

О.А. Бакалець

МАРІЯ ДМИТРІЄНКО – ВИЗНАЧНИЙ ІСТОРИК З ПОДІЛЛЯ

Дана стаття висвітлює наукову та громадську діяльність визначного сучасного історика, науковця, журналіста, знаного фахівця на ниві джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін, кавалера Ордена княгині Ольги I-III ступенів, доктора історичних наук, професора Марії Федорівни Дмитрієнко.

Актуальність даної розвідки полягає у висвітленні наукової діяльності високоінтелектуальної людини, історика, наукова спадщина якої нараховує 750 бібліографічних позицій. Близьке знайомство та п'ятирічна наукова співпраця автора статті із М.Ф.Дмитрієнко, яка була керівником його кандидатської дисертації, розумним порадником, наставником у нелегкій, але цікавій царині української нумізматики, дає можливість глибше розкрити всі грані нелегкого, але плідного життя дослідниці.

Історіографія з даної проблеми є не досить різноманітною, хоча в останні роки з'явилася низка серйозних публікацій про М.Ф.Дмитрієнко.

Ще в радянські часи, коли м. Дмитрієнко працювала після захисту кандидатської дисертації молодшим науковим співробітником АН України, з'явилися 3 публікації про неї: Коваленка Л. «Автор – моя дочка» у «Вінницькій правді» за 8 квітня 1966 р. [1], В'ярдо Ш. «Обговорюють українські та грузинські історики» у «Літературній Україні» за 13 червня 1969 р. [2] та Пінчука Ю.А. «Захист докторської дисертації м. Ф. Дмитрієнко» в «Українському історичному журналі» за 1986 р. [3].

Протягом останніх 17 років у світ вийшли близько 20 публікацій про М.Ф.Дмитрієнко. Серед них статті Моргун Т. – «Борги наші: Науково-практична конференція «Просвіти» на Слобожанщині» (1993 р.) [4] та «Така собі вартість» в журналі «Культура і життя» (1994 р.)^[5]. У журналі «Українське слово» за 12 вересня 1996 р. з'явилася цікава стаття про дослідницю Кочевської Л. «У серці нашому свято, любов...»^[6].

У 1997 р. в збірці наукових праць «Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики», який видається із 1994 р. – тобто з часу, коли М.Ф. Дмитрієнко очолила відділ спеціальних історичних дисциплін Інституту історії України, опублікована велика стаття на пошану М.Ф.Дмитрієнко «Жінка. Історик. Журналіст» Маркітан Л. [7].

Марія Федорівна, яка у 1993 р. була одним з ініціаторів заснування жіночого всеукраїнського товариства ім. Олени Теліги, 27 лютого 1997 р. виступила на громадському вшануванні пам'яті видатної української поетки, громадської й політичної діячки Олени Теліги в Бабиному Яру. Редакція журналу «Українське слово» опублікувало виступ М.Ф. Дмитрієнко «Пам'яті великої поетки» та коротку інформацію про автора виступу^[8].

У 1998 р. в світ вийшли інформаційні статті Бреги Г. «Дмитрієнко Марія Федорівна . Вчені Інституту історії України в біобібліографічному довіднику та Войцехівської І. «Дмитрієнко Марія Федорівна в довіднику «Джерелознавство історії України»^[9].

«33 канал» (Вінниця) у № 28 за 13 липня 2000 р. опублікував статтю «Великий герб України проектували вінничани», присвячений одному із авторів Великого герба М.Ф. Дмитрієнко – нашій землячці із м. Ямполь [10].

Із 2000 до 2006 рр. важливу інформацію про відомого історика та вчену дають різні видання: «Дмитрієнко Марія Федорівна» // Історія України. № 48 за 2000 р., «Жінки України: Біографічний енциклопедичний словник» за 2001 р., «Дмитрієнко Марія Федорівна» //Краєзнавці України (Сучасні